

SARÁNY ORSOLYA

„HÉTKÖZNAPI RASSZIZMUS” MINT A JOBBOLDALI POPULIZMUS EGYIK FORMÁJA

Mundane Populism: Politics, Practices and Discourses of Roma Oppression in Rural Slovakia

Daniel Škobla, Richard Filčák

Daniel Škobla és Richard Filčák¹ tanulmánya Kelet-Szlovákia rurális térségeiben terjedő, roma etnikumúakat érintő populista politikákat, diskurzusokat és szociális gyakorlatokat elemzi, interjúkra és megfigyelésekre alapozva. A szerzők Laborov községben vizsgálták a hulladékgazdálkodási technikákat, és figyelték meg, hogy értéksemleges politikai gyakorlatokat hogyan lehet úgy keretezni, hogy azok faji szempontból is kategorizálhatóak legyenek, és a jobboldali populizmus, jelen esetben a hétköznapi rasszizmus céljait szolgálják. Jelen összefoglaló a tanulmány vázlatos tárgyalásával mutatja be, hogyan tárgyal korábban nem faji szempontból kategorizált kérdéseket a populista politika, s hogyan alakítja ezeket az interetnikus viszonyok érvévé.

Bevezető: a populizmus körülírása, a kutatási kérdések, módszertan, helyszín bemutatása

A tanulmány részletes *Bevezető* című alfejezete a populizmus rövid bemutatásáról és elterjedéséről szól, érintve a tanulmány által vizsgált kérdésköröket és a módszertant. A tanulmány szerzői szerint a populizmus kifejezés széles körben használt és egyszerre széles körben ellenzett is. A szerzők szerint a populizmus különböző politikai mozgalmak leírására alkalmas, amely mozgalmak ideológiai és

¹ Daniel Škobla, Daniel –Filčák, Richard (2019): Mundane Populism: Politics, Practices and Discourses of Roma Oppression in Rural Slovakia. In *Sociologia Ruralis*, 60 (4.), 773–789. DOI: 10.1111/soru.12286

történelmi kontextusokban formálódtak. Az elmúlt évtizedekben a jobboldali populizmus teret hódított Európában, így a szerzők szerint fontos megvizsgálni, hogy adott szociális, földrajzi és gazdasági környezetben milyen jellegű populista politika alakul ki, illetve, hogy utóbbi hogyan formálja ezeket a körülményeket. Ezen megállapításból kiindulva elemzik a szerzők azokat a politikákat és szociális gyakorlatokat, amelyek a Kelet-szlovákiai roma entikai kisebbséget célozzák. A vizsgálat során a populizmust úgy értelmezték, mint egy tudatos politikai stratégia, egy gazdasági tényezők által vezérelt jelenség. Ugyanakkor a vizsgálat során szem előtt tartották Pellow² környezeti rasszizmus témakörben született munkáját is, és Bourdieu koncepcionális/elméleti keretét, kiemelten a helyi hatalmi mezőről alkotott elképzeléseit.

A tanulmány olyan kérdésekre keresi a választ, mint, milyen jellemzői és módjai vannak azon politikáknak, amelyeket szem előtt tartanak a roma kisebbségeket érintő helyi politikák ellenőrzésében, formálásában és kialakításában, illetve, hogy ezen politikák hogyan hatnak a romák társadalmi, gazdasági és térbeli-időbeli viszonyaira, valamint a helyi társadalmi hierarchiában elfoglalt pozícióira. A szerzők a hulladékmenedzsment vizsgálata által megpróbálják tisztázni a romák folyamatos megbélyegzésének és rasszizálásának aspektusait, illetve azt, hogy ez a rasszizmus hogyan terjeszti ki a faji megközelítést a korábban nem faji szempontból osztályzott kapcsolatokra. Végül a szerzők azt is megpróbálják illusztrálni, hogy a roma közösség megbélyegzése és rasszizálása hogyan alakul és reprodukálódik, valamint hogyan épül be a társadalmi gyakorlatokba megerősítve az ellenállást és a szegregációt.

A szerzőpáros három alkalommal (2017 márciusa és júliusa, 2018 januárja) ment ki a vizsgálati helyszínre, a rurális, periférikus, nagy roma közösségnek otthont adó és az 1990-es évek óta folyamatosan elszegényedő Laborovba. A város már korábban hírhedt volt elhanyagolt etnikai negyedéről, ahol az alapvető infrastruktúra, higiénia sem volt elérhető. A szerzőpáros összesen 40, félig struktúrált interjút készített a város képviselőivel és alkalmazottjaival, helyi politikusokkal, illetve ezek bűvkörébe tartozó vállalkozókkal, a roma település elemi iskolájának tanítóival, valamint a roma közösség tagjaival, illetve csoportos beszélgetéseket is

² Pellow, D. (2002) *Garbage wars: the struggle for environmental justice in Chicago*. Cambridge: MIT Press

tartottak szociális munkát és munkaerőpiaci elhelyezést végző irodákkal – összesen három irodával. A szerzők emellett retrospektív adatokat is gyűjtöttek, 2010-ig visszamenően, amikor a Laborov First politikai párt és a hulladékmenedzsment kérdésköre előtérbe került. Ám míg jelen tanulmány a helyszínen gyűjtött adatokra alapul a diszkrimináció és hatalmi aszimmetriák széles mintázatának értelmezése és kontextualizálása, amelyek a jelenlegi helyzet környezetét formálták, helyi történelmi rekonstrukción – 14 évet felölelő médiaanalízis, valamint az önkormányzat által közölt, romákkal és helyi politikákkal kapcsolatos dokumentumok elemzése –, és saját kutatói tapasztalatukon alapul, hangsúlyozza a szerzőpáros.

A roma közösség helyzete Szlovákiában

A tanulmány szerzői írásuk első alfejezetében – *The Region of Laborov and its social-economic context* – a Laborov régiót mutatják be, valamint azokat a folyamatokat, amelyek a romák kiszolgáltatott helyzetének kialakulásához vezettek. Az alfejezet rendkívül adatolt, az 1900-as évek elejétől indulva mutatja be azokat a körülményeket, amelyek Laborov elszegényedéséhez, és a roma közösség életkörülményeinek romlásához vezettek.

Laborov régió Szlovákia keleti részében található, Ukrajnával és Magyarországgal határos rurális vidék, távol minden fontos ipari központból, hiányt szenvedve drága természeti kincsekben, főleg mezőgazdaságból élt. A II. Világháborút megelőzően masszív kivándorlás jellemezte, mivel a megmunkálható földek az arisztokraták tulajdonát képezték, és az ipar is csak az 1900-as évek elején kezdett elterjedni. A szocialista rendszerben több élelmiszeripari gyár épült a régióban, az iskolázottsági szint is emelkedett, ám az 1989-es változások követően a régió hanyatlani kezdett, a gyárak bezártak, és már 1997-re a hosszútávú munkanélküliségi ráta magas volt. A munkanélküliség 2015-re csökkent, de a régió kilátásai nem voltak pozitívak, periférikus elhelyezkedése, gazdasági fejlődésének története, valamint az ukrain helyzet miatt. A legnagyobb csapást a régióra mégis a szlovák mezőgazdasági szektor átalakítása és leépítése jelentette.

A fejezet második fele a romák helyzetét írja le. Eszerint a II. világháborút követően a szlovákiai Roma közösség, illeszkedve a központi, teljes foglalkoztatottságot megcélzó politikákhoz, mezőgazdasági munkásként, vagy képzetlen ipari alkalmazottként dolgozott. A roma közösség az ország keleti részén koncentrálódott,

szegregált településeken és gettókban éltek, lesújtó körülmények között. Az 1960-as években, a kommunista kormányok megpróbálták a „cigány településeket” megsemmisíteni, lakóikat áttelepíteni, és normális lakhatási körülményeket biztosítani számukra, ám ezen törekvések nem feltétlenül teljesültek, mivel a helyi önkormányzatok és nem-roma lakosság elutasította a roma áthelyezéseket. Az 1989-es változásokat követően a liberalista kisebbségi jogi narratíva került előtérbe az országban. A Szlovák Köztársaság 1991-es romapolitikájának alapelvei szerint a roma kisebbséget célzó politikák arra a jogi rendszerre épülnek, amelyek kiindulópontja az Alkotmány – az Alkotmány pedig elismeri a romákat, mint nemzetet, ezért politikai és jogi egyenlőséget biztosít számukra. A szerzőpáros szerint a szimbolikus elismerés ellenére a közösség lakókörülményei, kiváltképp a vidéki környezetben, csak romlottak az 1990-es évek a gazdaság neoliberális újragondolását követően. A rengeteg elbocsátás, valamint az állami, ipari munkahelyek megszűnésének következtében számos roma elvesztette jövedelmét, és ezáltal lakhatását is. A roma közösség bizonytalan életkörülményeit tovább rontotta a 2004-es helyi adókra vonatkozó törvény, valamint a helyi szemétdíjak bevezetése – utóbbi szerint minden lakosnak, beleértve a gyerekeket is, személtelhordási illetéket kell fizetni az önkormányzatnak. Mivel a roma lakosságnak nem volt jövedelme, vagy, mert nem tudott az illetékről, nem fizette azt, így eladósodott. Az önkormányzatok pedig, ahelyett, hogy egyezségre próbáltak volna törekedni, a tartozásokat végrehajtották és adósságbehajtók segítségével igyekezett begyűjteni, ami az adósok munkajövedelmének elkobzását is magába foglalta. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a roma közösség jelentős része szegregált, egészségtelen körülmények között élt, körükben magas a munkanélküliség, az eladósodottság, és többnyire a szociális ellátórendszertől függenek.

A romák életkörülményein az Európai Bizottság, az Európa Tanács és civil szervezetek is próbáltak javítani, ám projektjeiknek volt egy hátulütője: indokolatlanul eltolták a hatóság és politikusok figyelmét a strukturális problémákról az egyéni attitűdökre, viselkedésre és motivációra. A szerzőpáros azonban hangsúlyozza: a szociális-gazdasági problémák nem az egyének hozzáállásában, hanem a gazdaság neoliberális átstrukturálásában gyökereznek.

A szerzőpáros szerint a jóléti rendszert leginkább befolyásoló rendszerszintű reformokat 2004-ben vezették be, amikor a kormány megváltoztatta a szociális segélyezési rendszert, azzal a céllal, hogy a tartós munkanélkülieket hatékonyabban lehessen integrálni a munkaerőpiacon. Ennek következtében a szociális juttatásokat

és a családi segélyeket megvágták, a roma közösség bevétele drasztikusan csökkent. A rendszert érintő változásokat követően a roma közösség tiltakozni, tüntetni, zavarogni kezdett az egész országban – köztük Laborovban is, ahol 2004 februárjában 400 roma tüntetett. A tüntetések hatására a kormány nem vonta vissza a változtatásokat, de néhány segély értékét megemelte, és további juttatásokat biztosított a szegény családok részére.

A szerzőpáros szerint a szlovák demokrácia első három évtizedét elnyomó, roma-ellenes retorika kísérte, amely a politikai osztály egy kiemelkedő részétől származott – a roma közösséget megbélyegző, kontrollálni akaró, megbüntető diskurzusok a jobboldali populisták kampányaiban gyakran megjelentek a választások előtt.

Szemétügy, a romaellenes sztereotípiák gyökere

A tanulmány harmadik alfejezete – *Empirical research findings: Waste management policies and practices* – az empirikus vizsgálat eredményeit mutatja be. A szerzőpáros Bourdieu mezőkre vonatkozó elméletéből kiindulva a főbb szereplők és csoportok közti interakciókat vizsgálta, azzal a céllal, hogy megértse ezek mezőn belül elfoglalt pozícióját, valamint tetteit. A hulladékgazdálkodáshoz kapcsolódó diskurzusok és gyakorlatok elemzésével pedig azt kívánták feltárni, hogy ezeket a jobboldali populista önkormányzat hogyan aknázza ki a roma közösség kiközösítésében és intézményesített diszkriminálásakor.

Az alfejezet részletezi milyen körülmények között él a 4000 laborovi roma, illetve hogyan alakult a helyi politikai felhozatal 2010 és 2018 között, amely időszak alatt három választás is lezajlott. A szerzőpáros kiemeli, a vizsgált időszakban a helyi politika elszakadt a mainstream szlovák politikai pártoktól, mivel több helyi politikus „függetlenként” pozicionálta magát. A függetlenek, a Laborov First politikai pártba rendeződve 2010-ben megnyerték a helyi választásokat – a polgármesteri széket és 15 helyet a 25 önkormányzati tanácsi székéből –, népszerűségüket pedig környezetbarát, nagy kapitalista befektetések ellen irányuló kampányuknak köszönhették. Mivel a Laborov First uralta az önkormányzatot, zöld, környezettel kapcsolatos kérdések is felkerültek a helyi tanács napirendjére, különösképp a hulladékmenedzsment. A progresszívnek tűnő napirend azonban elkezdett keveredni a jobboldali populista diskurzusokkal. A fejezet részletezi a Laborovban bevezetett

hulladékmenedzsmenti rendeleteket, amelyek jelentős része hátrányos érintette, diszkrimálta a roma közösséget, és amely rendelkezések hatására több roma eladósodott.

Az alfejezet szerint a Laborov First a 2014-es választáson is elnyert 13 széket a 24-ből a helyi tanácsban, viszont 54 szavazattal elvesztette a polgármesteri pozíciót. A párt szerint ellenfelük a roma közösség támogatását élvezve nyert, „megvette” a roma szavazatokat, a szerzőpáros roma közösséggel készített interjúi szerint azonban Laborov First polgármestere annyira elidegenítette a roma közösséget, hogy az kész volt egyesülni, és megválasztani az ellenfelét. A választást követően a Laborov First úgy ábrázolta a roma közösséget, mint akik megmérgezik a helyi politikai verseny tisztességét és könnyen manipulálhatóak hazug politikusok által. A szerzőpáros szerint, az ehhez hasonló sztereotípiák, jellemzők terjesztése hozzájárult a romaellenes sztereotípiák reprodukciójához. Utóbbiak szerint pedig a romák nem tartoznak a tisztességes állampolgárok közé, így nem érdemlik meg, hogy a politikában részt vegyenek.

A fejezet részletezi továbbá, hogyan próbálta meg az új polgármester és a tanács a roma településen felgyülemlett szemét ügyét megoldani 2015-ben, amely akció sikertelen volt. A szemétszedést követően a nem-roma lakosság úgy nyilatkozott a helyi tévének a roma közösségről, mint ahol különböző betegségek terjednek, s akiknek még a szeme sincs mit a városban keressen. Az akciót a Laborov First is erősen kritizálta. A szemétp probléma hosszútávú megoldása azóta sem született meg, csak sikertelen próbálkozások voltak ezen a téren, amelyek tovább rontották a romák megítélését, emelik ki a szerzők.

Ezen sorozatos kudarcok következtében a Laborov First párt 2018-as kampányában több romaellenes elem is volt: a romák városi mozgásának korlátozása, egy romák által lakott panelház lebontása, vagy az új hulladékgazdálkodási terv, amelyet egy szemétkurátor ember képével népszerűsítették. A szerzőpáros szerint, noha a városi épületek feljavítása vagy a hulladékgazdálkodás interetnikus szempontból semleges politikáknak tűnnek, Laborovban ezek a jobboldali politikát szolgálták, reprodukálták a faji ellenségeskedést, előítéleteket, és fokozták a roma közösség marginalizálását. A szerzőpáros szerint tehát a romák és politikusok által elfoglalt pozíciók közötti kapcsolatok objektív struktúrái azt sugallják, hogy a hulladékpolitika a strukturális elnyomás illusztrációjának is tekinthető, és a jobboldali

populista taktikákat úgy is lehet használni, hogy az uralkodók megtarthassák saját pozíciójukat.

Következtetések

A szerzőpáros következtetésként kijelenti, hogy Laborovban a jobboldali populizmus alapvető elemei az éppen folyamatban levő, gyakorlatokban és diskurzusokban megjelenő rasszizáláson és megbélyegzésen alapszik. Ahogy a szemétmenedzselési probléma által illusztrálták, értékes menedzselési kérdéseket is át lehet alakítani etnikai, kulturális üggyé, amely átalakítás megfontolt jobboldali populista stratégia. Ezen stratégia célja pedig a roma elnyomás állandósítása és megerősítése.

A szerzőpáros kiemeli, ahogy az a tanulmány példáján is keresztül látható, a roma közösség életét döntő módon meghatározzák az intézményesült diszkriminatív gyakorlatok és diskurzusok. A roma közösségnek, márcsak hiányos infrastruktúrája miatt is, kevés esélyük van arra, hogy befolyásolják a helyi kormányzást strukturális jellegű kérdésekben. A szerzők hangsúlyozzák, a roma közösségre nem egy mint egy homogén csoportra tekintenek, amelynek tagjai mind elszenvedik az intézményesített diszkrimináció következményeit, hiszen sokan közülük tesznek azért, hogy kiszakadjanak ebből az élethelyzetből, dolgoznak, hatnak a helyi politikára, ugyanakkor, méretüket tekintve, befolyásolhatják a választásokat is. A következtetésekben a szerzők hangsúlyozzák, alárendelt pozíciójuk, tőkehiányuk ellenére a roma közösség önszerveződő – ezt igazolja a 2004-es tiltakozásuk, vagy az, hogy befolyásolták a helyi választási eredményeket. Sőt, a 2018-as választások során a Roma politikai párt egy helyet is nyert a helyi tanácsban. A romák kedvezőtlen helyzetén azonban nagyon kevés külső aktor kíván javítani, csak egy maroknyi, az önkormányzathoz tartozó, de EU-s alapból fizetett szociális munkás segített a közösségen. Ám ezen munkások is, mint az önkormányzat „meghosszabbított keze” cselekedtek, nemcsak segítettek, de gyakran monitorizálták, ellenőrizték is a roma közösséget. A településen nincs egyetlen civil szervezet vagy egyház sem, amely segítené a romák felzárkóztatását, míg a helyi önszerveződés, amely demokratikus úton segítené a nagyobb politikai hatalom megszerzését, gyakorlatilag nem létezik, a roma közösség politikai szempontból megosztott.

A következtetések szerint a laborovi eset nem a szélsőséges populizmus példája, hanem egyszerűen „nem feltűnő rasszizmus”, amely a bürokratikus rutin látszólagos monotonitása mögé rejtőzik, és amely csak az önkormányzati apparátusok és intézmények ellenőrzése révén állandósulhat. A szerzőpáros szerint ez a megállapítás bővíti a populizmusról eddig kiépült tudományos vitát, hiszen Európában a migránsok ellen irányuló, szélsőséges populizmus az elterjedt, míg jelen esetben egy specifikus, hétköznapi rasszizmusról van szó, amely azokban a politikákban, gyakorlatokban és diskurzusokban gyökereznek, amelyek diszkriminálnak egy régi, társadalomból kizárított kisebbséget. A „nem feltűnő” rasszizmus kialakulásához a szociális, gazdasági környezet is hozzájárult. A szerzők szerint ezt a típusú jobboldali populizmust diskurzusok által tartják fenn, amely diskurzusok sztereotípiákra, lényegre törő ábrázolásokra, feltevésekre épülnek. Ezen diskurzusok és a Szlovákiában elterjedt gondolat, miszerint a romák krónikusan függnek a jóléti szolgáltatásoktól, nem akarnak kiszakadni a szegénységből, és köztámogatások nélkül nem tudnának túlélni, érvként használhatóak a mély társadalmi egyenlőtlenséget legitimizálásában.